

*Pap András László*

Magyar Tudományos Akadémia

## **„Intimate citizenship” a Nemzeti Együttműködés Rendszerében: Az Alaptörvény preferenciái feminista nézőpontból<sup>1</sup>**

Az alábbi írás a Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER), első sorban az Alaptörvényben megfogalmazott preferenciáit vizsgálja feminista megközelítésben. Az elemzés rámutat arra, hogy a NER által preferált politikai közösség tagjai heteroszexuálisok, házasságban élő, szexuálisan monogám, és természetesen termékeny személyek, és az új alkotmány több ponton tartalmaz a polgárok magánéletének szabadságát korlátozó, illetve azt el nem ismerő rendelkezéseket.

### **Az elemzés kontextusa**

A tanulmány elejére kívánczik két fogalmi pontosítás: feminista megközelítés alatt azt értem, hogy az Alaptörvény különböző értelmezési szempontjai közül ehelyütt a nők és férfiak közötti egyenlőség (az egyenlőtlenségek csökkentése, felszámolása) horizontálisan jelenik meg. Az „intimate citizenship”<sup>2</sup> nehezen magyarázható fogalmát az elemzés központi kategóriájaként használom annak vizsgálatakor, hogy az állam jogi-közpolitikai rendszerében a formális állampolgárok mely csoportjai szenvednek de facto hátrányokat magánéleti preferenciájuk miatt. „Intimate citizenship-”et tehát analitikus fogalomként használom, annak vizsgálatakor, a hogy a férfiak és nők egyenlősége, a magánélet körébe tartozó döntési szabadság, illetve a személyiség egyes, a magánélet szférájában megjelenő jegyeire irányuló érzékenység hogyan jelenik meg az alkotmányban.

---

1 Az írás az ugyanezen a címmel a „Baloldali feminizmus, baloldal és feminizmus” című konferencián 2015. május 15-én elhangzott előadás egy részének szerkesztett változata, és több korábbi, hasonló tárgyban jegyzett munkáim átszerkesztett, továbbgondolt változata. Ld. Pap 2014a, 1-11; Pap 2014b, 686-705; Pap 2014c, 245-263; Pap 2015a, 53-75; Pap 2015b, 1-11.

2 A fogalom meghatározására ld. Plummer 2013; Walby 379-395. A régiót érintő elemzésre ld. Kuhar 2015.

Az Alaptörvény preferenciáinak ezen írásban tárgyalt kérdése egy részletesebb és árnyaltabb vizsgálat részeként lehetne értelmezhető teljesebben, a következő szempontok szerint: (i) Mennyire progresszív az új alkotmány nyelvezete és paradigmája a nemzetközi alkotmányjogi, első sorban emberi jogi standardok tekintetében?; (ii) Megfelel-e a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban megfogalmazott minimumstandardoknak?; (iii) Az alkotmányos preferenciák, a kifejezésre juttatott alkotmányos identitás összhangban van-e a politikai közösség tagjainak tényleges, mérhető és mért preferenciájával és leképezi a politikai, alkotmányos identitásukat?; (iv) Alkalmaz-e arra az alkotmány, hogy politikai, illetve alkotmányos identitást képezzen, hozzon létre?; (v) Az Alaptörvény értelmezése és a NER jogintézményeinek gyakorlati alkalmazása során mennyiben igazolódnak be a kritikusok aggodalmai; a jogalkotó és a jogalkalmazó mennyiben élt a szövegértelmezés által felkínált, a hagyományos liberális demokrácia hívei számára leginkább megszorítónak, és nemzetközi standardokkal összeférhetetlennek minősített megoldásokkal?; (vi) Alkalmaz-e az Alaptörvény arra, hogy hozzájáruljon a nők és férfiak közötti szubsztanciális egyenlőség előmozdításához?<sup>3</sup>

A tanulmány tehát az Alaptörvény preferenciáiról szól. Rövid, elsősorban szövegelemzésre épített vizsgálat arról, hogy a szöveg jelentéstartalmába milyen értelmezési lehetőségek vannak belekódolva arról, hogy az alkotmány kiket tart a politikai közösség (ideális) tagjainak. Célom ugyanis az (új) alkotmány személyiségképének elemzése, annak szimbolikus és normatív elemeinek kiemelése. A jogforrási hierarchiában alacsonyabban elhelyezkedő jogszabályok alapesetben tehát kívül esnek az elemzés körén – annak ellenére, hogy a közpolitikai megfontolások és alkalmasint a jogkorlátozó megoldások és a jelképes és ideológiai törekvések ezekben is megjelennek.

Műfaját tekintve ez az írás alapvetően az Alaptörvény szövegelemzésére épül. Ezt kiegészíti néhány egyéb jogforrás, valamint kapcsolódó szakirodalmi érv és észrevétel összegzése, amelyek e tárgykörben az utóbbi időben születtek. Ebben a szöveghálóban igyekszem felvázolni az alkotmányban a politikai közösség tagjaként meghatározott emberkép kontúrjainak azon vonásait, amelyek feminista szempontból problematikusnak mondhatóak, mert paternalista, patriarchális és heteronormatív értékrendet közvetítenek — még abban az esetben is, ha e preferenciák közvetlenül (egyelőre) nem öltik a magánélet szabadságát korlátozó konkrét jogszabályok formáját: pusztán annak lehetőségét teremtik

3A témáról bővebben ld. Blokker; Chronowski 111-142; Csink, Schanda és Varga; Drinóczi, Chronowski és Kocsis 41-64; Halmai; Jakab és Körösi 287-309; Jakab; Kis 2011a, 5-22; Kis 2011b; Majtényi 120-126; Scheppele; Tóth; Vincze 88-109.

meg, vagy egyszerűen nem ismerik el e szabadságból fakadó döntések szabadságát azáltal, hogy nem deklarálják azt alkotmányos értéként; illetve nem garantálják a diszkriminációmentességet e döntések szabadsága kapcsán.

Az idézett szövegek azt bizonyítják, hogy az alkotmányos szöveg- és értékválasztások nemcsak hogy a paternalista, patriarchális államfelfogást követik és vetítik előre, de a politikai közösség tagjait tulajdonképpen explicit módon és ezáltal kizárólagos jelleggel oly módon határozzák meg (esetenként már sokkal az Alaptörvény elfogadását megelőző idő óta kontinuum joggyakorlatot jóváhagyva és megerősítve), amely nemcsak, hogy tagadja a befogadó, multikulturális és liberális demokráciák modelljét, de esetenként kirekesztő, és – ahogy erre elemzők, valamint hazai és nemzetközi jogvédő szervezetek és nemzetközi szervezetek számos alkalommal rámutattak<sup>4</sup> — az emberi jogok és az alkotmányos demokráciák XXI. századi standardjainak sem minden esetben felel meg.

Ehelyütt terjedelmi és tartalmi keretek nem teszik lehetővé annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy milyen értékpreferencia vagy éppen értéksemlegesség várható el egy alkotmány szövegezőjétől, és milyen széleskörű társadalmi támogatottság teheti indokolttá az állampolgárok egyes csoportjainak a preferált vagy adott esetben explicit módon meghatározott politikai közösségből történő bizonyos fokú kirekesztését. Az Alaptörvény kritikusai azonban alappal hivatkozhatnak arra, hogy ezekről a preferenciákról nem folyt meggyőző, részletes társadalmi és politikai vita (a 2010-es választási kampányban például nem alkotmányozásra kapott felhatalmazást a kormánytöbbség), és az alkotmány szövege a nemzeti konzultációnak nevezett eljárás ellenére sem tekinthető bizonyíthatóan széleskörű társadalmi

---

4 Lásd például: Jelentés az alapvető jogok helyzetéről: magyarországi normák és gyakorlatok (az Európai Parlament 2012. február 16-i állásfoglalása alapján) (2012/2130(INI)), 2013. június 25; „European Parliament resolution of 5 July 2011 on the Revise Hungarian Constitution”, a „Joggal a Demokráciáért” Európai Bizottsága (a Velencei Bizottság) által Magyarország új Alaptörvényéről, a magyarországi alkotmányozási folyamat során felmerült három jogi kérdésről, a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvényről és a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvényről, az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvényről, a bíróságokról szóló, a CDL-AD(2012)001. számú vélemény elfogadása után módosított magyar sarkalatos törvényekről, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló törvényről készített, CDL(2011)016., CDL(2011)001., CDL-AD(2012)001., CDL-AD(2012)009., CDL-AD(2012)020., illetve CDL-AD(2012)004. számú véleménye, a Velencei Bizottságnak és az EBESZ/ODIHR-nak az országgyűlési képviselők megválasztásáról szóló törvényről szóló, CDL-AD(2012)012. számú közös véleménye.

Lásd még például Eötvös Károly Intézet, Magyar Helsinki Bizottság, Társaság a Szabadságjogokért. Fő fenntartások Magyarország Alaptörvényének negyedik módosításával kapcsolatban. 2013. március 13.

konszenzuson alapuló szövegnek – annak ellenére, hogy a 2014-es választásokon az alkotmányozó pártszövetség ismételt győzelme az Alaptörvény utólagos politikai legitimációjának tekinthető.

Az elemzés kiindulópontjaként Herbert Küpper „Paternalista kollektivizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai” című tanulmánya szolgált. Írásában Küpper<sup>5</sup> rámutat, hogy: az alkotmány nemcsak jogszabály, hanem értékrendszer is, melynek alapja annak emberképe, azaz „az alkotmánynak az egyénről és annak társadalmi beágyazottságáról szóló állásfoglalása” (8). Megítélésem szerint ennél többről is van szó: adott esetben normatív módon is értelmezhető definíciókat találhatunk arra, hogy kik vagyunk „Mi, a magyar nemzet tagjai”, akik a preambulum, a Nemzeti Hitvallás értelmében létrehozzuk az alkotmányt, amely amellett, hogy „jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között”, „Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”<sup>6</sup>

## Az Alaptörvény antifeminista preferenciái

Vegyük tehát sorra az Alaptörvény feminista szempontból legfontosabbnak tartott kirekesztő preferenciáit.

### 1. A NER-ben a preferált politikai közösség meghatározóan hívő keresztyén, és valamely történelmi, vagy az állam által kiválasztott, kifejezetten elismert, támogatott felekezet tanainak követője.

Amellett, hogy az Alaptörvényt a képviselők „Isten előtti felelősségük tudatában” fogadták el,<sup>7</sup> a Nemzeti Hitvallás alapján „Mi, a magyar nemzet tagjai (...) Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. (...) Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” A szöveg e tekintetben nem tételez kizárólagos identitást, de kiemelt szerepet konstituál a vallás, nevesítetten a kereszténység számára. Az Alaptörvényről készült egyik első átfogó vélemény szerzői ezzel kapcsolatban rámutatnak arra is, az alkotmányozás alanyaként emlegetett nemzetet az Alaptörvény keresztyén

5Az írás a Csehi Zoltán, Schanda Balázs és Sonnevend Pál által szerkesztett *Viva vox iuris civilis: Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából* című kötetben publikált, „Zwischen Staatspaternalismus, Kollektivismus und liberalem Individualismus: Normative Grundlagen des Menschenbilds im neuen ungarischen Grundgesetz” rövidített változata.

6 Az alapvetés címet viselő alkotmányi fejezet R) cikk (3) bekezdése szerint „Az Alaptörvény rendelkezéseit (...) a benne foglalt Nemzeti hitvallással (...) összhangban kell értelmezni.”

7 Lásd az Alaptörvény utolsó előtti sorát.

közösségként jellemzi, és az „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét” kitétel, nem történelmi ténymegállapításként, hanem a jelenre is érvényes kijelentésként értelmezhető, ahol a politikai közösség valamennyi tagjától elvárható, hogy a himnuszából átvett fohással is azonosuljon: „Isten, áldd meg a magyart!” (Fleck 63).

Ráadásul az Alaptörvény különbséget tesz az egyházak között, preferálva egyes, az állam által elismert (és megválogatott, többnyire történelmi) felekezeteket. E preferenciákat a „Szabadság és Felelősség” fejezet VII. cikk (4) bekezdése egyértelművé teszi: *„Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.”* [Az (5) bekezdés szerint] *„A vallási közösségekre vonatkozó közös szabályokat, valamint az együttműködés feltételeit, a bevett egyházakat és a rájuk vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”*

A nemzetközi szervezetek<sup>8</sup> és az alkotmánybíróság döntését<sup>9</sup> „felülalkotmányozó” szabályozása nemcsak, ahogy Majtényi Balázs rámutat, az egyházalapítás szabadságának a végét is jelentheti (91-92), de a magánélet szabadságának, illetve e szabadság elismerésének korlátozását hirdető hitelvek preferenciáit, amely intézményfenntartói gyakorlat alapját is képezheti.

Az említett, Fleck és társai által jegyzett vélemény rámutat arra, hogy ezáltal az Alaptörvény keresztény-konzervatív normatív preferenciákon alapuló életmód-modellt ír elő a közösség tagjainak a közösséggel szembeni kötelezettségei formájában (66-68). Általam is osztott álláspontjuk szerint a különböző világnézeti felfogások nem egyenrangúak, noha követésüket nem akadályozza tiltás és üldözés, de az így deklarált tolerancia csak a különféle „vallási hagyományokra” terjed ki, az újabb újabban megjelenő vallási irányzatokra, valamint a nem- vallásos lelkiismereti meggyőződésekre nem vonatkozik. Mindez azt jelenti, hogy az Alaptörvény nem egyszerűen helyesli a polgárok egy részének világnézetét és vallását, gyakorlatait, hanem egyúttal állást foglal abban a kérdésben, hogy melyik igaz és helyes, illetve alacsonyabb rendű. Vagyis az Alaptörvény nem csupán elismeri a kereszténység történelmi szerepét, hanem egyúttal el is kötelezi magát annak erkölcsi és politikai elvei mellett, azaz szakít az 1989-es alkotmány megoldásával, amely semleges maradt a versengő világnézeti felfogások között (Fleck 70). Az Alaptörvény egyházmodellje ily módon általános normává emeli az Alkotmánybíróság

8 *Opinion on Act CCVI of 2011 on the right to freedom of conscience and religion and the legal status of churches, denominations and religious communities of Hungary adopted by the Venice Commission at its 90th Plenary Session.* Venice, 16-17 March 2012. CDL-AD(2012)004.

9 6/2013. (III. 1.) AB határozat.

„különvált, de együttműködő” felfogását, amely szerint a közoktatási, szociális, egészségügyi és adószabályok preferálhatják a „történelmi egyházakat” más egyházakkal szemben, és az egyházak előnyben részesíthetők más intézmények (egyesületek, alapítványok) rovására.

A közjogi megoldás értékeléséhez, társadalmi beágyazottságának vizsgálathoz lényeges adalék, hogy a népszámlálási adatok szerint 2001 és 2011 között jelentős a nagyobb keresztény felekezetekhez tartozók számának visszaesése. 10 év alatt 5,5-ről 3,9 millióra csökkent a magukat katolikusnak mondók száma, de a reformátusok (1,6 helyett 1,15 millió), evangélikusok (304 helyett 214 ezer) száma is esett. Ezzel szemben a semmilyen vallási közösséghez nem tartozók száma 1,5-ről 1,8 millióra nőtt. Amíg a kérdésre tíz évvel korábban 1,1 millió ember nem válaszolt, 2011-re ez a szám 2,7 millióra emelkedett.<sup>10</sup> Egy korábbi kutatás szerint a vallásukat rendszeresen (legalább havi gyakorisággal) gyakorlók aránya 1998 és 2008 között körülbelül a korábbi kétharmadára, a teljes lakosság körében kb. 13 százalékra csökkent (Keller, 144).

Érdemes megemlíteni, egy az 1992 és 2014 között eltelt két évtizedben a magyarok és a térségben élő más nemzetek nemzeti kötődését és európai identitását vizsgáló kutatás eredményét, amely a nemzeti identitás személyes konstrukcióját nyolc identitáselem értékelésén keresztül méri. Itt a válaszadóknak a következő tételeket kellett értékelniük aszerint, hogy mennyire tartják fontosnak „az igazi magyarság” szempontjából: (1) születési helyet; (2) állampolgárságot; (3) lakóhelyet (pontosabban, hogy valaki élete legnagyobb részében Magyarországon éljen); (4) a magyar nyelvtudását; (5) a kereszténységet; (6) a demokratikus intézményrendszer elfogadását; (7) az öndefiníciót (azaz, hogy valaki önmagát magyarnak tartsa); továbbá 2003-ban és 2013-ban (8) a magyar származást (hogy legyenek magyar ősei, felmenői). A legkevésbé fontosnak tartott érték a magyar válaszadók szerint a keresztény vallás volt (Simonovits, 406).

## **2. A NER által preferált politikai közösség tagjai heteroszexuálisok, házasságban élő, szexuálisan monogám, és természetesen termékeny személyek**

### **(2.1.) Család a NER-ben**

Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallás fejezete rögzíti: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” Az Alapvetés L) cikke alapján pedig:

10 Lásd Központi Statisztikai Hivatal. 2014. [2011. évi népszámlálás. 10. Vallás, felekezet.](#)

*(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.*

Az alapértékként említett hűség a szövegkörnyezetből első sorban a házassági (lényegesen nehezebben értelmezhető módon a hazafias) hűségre vonatkozhat.<sup>11</sup> Az Alaptörvényről készült említett, egyik első átfogó vélemény szerzői megítélésem szerint helyesen, azt írják a házasság alaptörvényi koncepciójáról, hogy az, egyébként az Alkotmánybíróság a bejegyzett élettársi kapcsolat alkotmányosságáról szóló 154/2008. (XII. 17.) AB határozatában kifejtett álláspontját követve, nagyjából a katolikus természetjogi házasságfelfogást képezi le, amely a hűséget, az utódnemzést, valamint a házastársak közötti kapcsolat felbonthatatlan szentségét tekinti a házasság legfontosabb elemének — nem tulajdonítva jelentőséget az egyén önrendelkezési szabadságának, és az egyenlőség elvének, amelynek ki kellene terjednie a magánéleti preferenciákra, de legalábbis a személyiség lényeges, és a privátszférába tartozó döntések meghozatalkor releváns elemeire (Fleck 66).

A Velencei Bizottság számára készített „amicus brief” (a szervezet munkáját segítő, civil szakértők által önkéntes munkában készített írásos vélemény) szerzőgárdája, amelynek e sorok szerzője is tagja volt, rámutat, hogy az L. cikk (1) bekezdésének kiegészítése az Alkotmánybíróság 43/2012. (XII. 20.) AB határozatára reagálva született, ahol a testület kimondta, hogy a „családi élet” történetileg változó, fejlődő fogalom, és inkább ténykérdés, mint jogi mérlegelés eredménye, és az azonos nemű párokat is megilleti a családi élet tiszteletben tartásához való jog. Az Országgyűlés, szembe menve az Alkotmánybíróság döntésével és Európai Emberi Jogi Egyezmény az AB határozatban is említett 8. cikkének<sup>12</sup> elvárás-rendszerével, az AB által elfogadhatatlanul szűknek ítélt családfogalmat foglalt az Alaptörvény Negyedik módosításába. Az L. cikkely (?) ugyanis nem csupán azt határozza meg, hogy a házasság csak nő és férfi közötti kapcsolat lehet, hanem kimondja, hogy „[A] családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.” Ez a

---

11 Érdekes és a fentiekől eltérő Herbert Küpper értékelése, amely szerint Alapvetés L) cikk (1) bekezdése, amely „a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját” értelmezi, azt csak a nemzetre visszavetítve védi, így nem konstituál számára önálló értéket vagy köteléket”. (10) 12 „1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”



megfogalmazás bár elismeri a házasságon kívüli szülő-gyermek viszonyt, nem terjed ki a nem-házastárs szülők egymás közötti viszonyára (Bánkuti 6-8).

Az alaptörvény által preferált tradicionális családmóddal társadalmi beágyazottságához fontos megjegyezni, hogy a népszámlálási adatok szerint a házasság intézményét egyre kevesebb magyar választja: 1949-ben még 1000 lakosra 11,7 házasságkötés jutott (107 820 esküvőt tartottak); 1980-ban a szám 7,5 (80 331); 1990-ben 6,4 (66 405); 2001-ben 4,3 (43 583); 2012-ben, az Alaptörvény hatályba lépésekor pedig csak 3,6 (36 161) volt.<sup>13</sup> A válások száma ugyanakkor (amely persze nem függetleníthető a házasságkötések dinamikájától) valamelyes fluktuációt mutat, de összességében emelkedő tendencia figyelhető meg: 1949-ben 12556 házasságot bontottak fel, ami 1000 lakosra vetítve 1,4-et jelentett. 1980-ban 27797, 1000 főre lebontva 2,6 válást mondott ki a bíróság. 1990-ben a szám 24888 és 2,4; 2001-ben 24391 és 2,4, 2012-ben 21830 és 2,2 volt. (Ezer főre lebontva 2002-ben és 2003-ban, valamint 2005 és 2008 között végig 2,5 volt.) A gyermekvállalási hajlandóság (vagy képesség) pedig egyértelműen csökkenő tendenciát mutat: 1949-ben 190.398 gyermek született (ezer lakosra lebontva 20,6); 1980-ban 148.673 (13,9); 2001-ben 97.047 (9,5); 2012-ben pedig 90.269 (9,1) volt az élveszületések száma.

A TÁRKI 2014-ben kiadott elemzése ugyancsak rendkívül hasznos adatokkal szolgál: Eszerint Magyarországon az elmúlt negyedszázadban a termékenységi viszonyokban mélyreható változások következtek be, a születésszám és a teljes termékenységi arányszám a rendszerváltást követő első évtizedben csökkent le radikálisan és 1999 óta stagnálni látszik. A teljes termékenységi arányszám azt mutatja meg, hogy átlagosan hány gyermeke születik egy nőnek, amennyiben az életútja során olyan eséllyel vállal gyermeket, amely az adott időpontban termékeny életkorban lévő nők gyermekvállalási hajlandóságát (korspecifikus termékenységi arányszám) jellemzi. Ez az arányszám 1989-ben 1,82-es értéken állt, ami az 1990-es évek folyamán 1,3 körülire csökkent, azóta ugyanezen a szinten stagnál (Spéder 64).

A termékenységi magatartással párhuzamosan a párkapcsolati magatartás is átalakult: a házasság (népszerűsége) csökkent, az élettársi kapcsolatok, mint első (és alternatív) kapcsolatok száma nőtt. A teljes házasságkötési arányszám, amely azt mutatja meg, hogy mi az esélye annak, hogy valaki élete folyamán megházasodik, amennyiben életútja során a házasodási hajlandósága az adott évben Magyarországon jellemző korspecifikus házasodási rátának felel meg, az 1989-ben jellemző 0,8-as arányszámról felére esett és 2012-ben 0,43 volt. Ezek alapján 2014-ben 40%-os esélye volt annak, hogy valaki élete folyamán valaha megházasodik (Spéder

13 KSH: STADAT. Idősoros éves adatok, 1.1. Népeség, népmozgalom (1941–): [1 / 2](#); [2 / 2](#); „Népmozgalom, 2013.”



65). A rendszerváltás idején a 23–25 éves nők háromötöde már házasságban élt, 2011-ben viszont már a 40 éves nők között is alacsonyabb a házások részaránya. Ekkorra a 23–25 évesek kevesebb, mint egynegyede élt tartós párkapcsolatban és kevesebb, mint egytizede házasságban. A párkapcsolatban élők körében is megnövekedett tehát az élettársi kapcsolatok aránya: míg 1990-ben a párkapcsolatban élők 5, 2001-ben 11, 2011-ben pedig már 18%-a élettársi kapcsolatban élt. Különösen dinamikus volt a növekedés a fiatalok körében: a 25–29 éves korosztályban 2011-ben már többen éltek élettársi kapcsolatban, mint házasságban, a 30–34 évesek harmada, a 35–39 éveseknek pedig negyede választotta a házasságkötés nélküli együttélési formát (Harcsa 94).

A kutatás a párkapcsolat-nélküliségre, a „szóló” életre vagy szingliségre, illetve az ehhez kapcsolódó „látogató párkapcsolatokra” is kiterjedt: a népszámlálás adatai szerint a 30-as éveikben járó nők több mint egynegyede 2014-ben nem rendelkezett párkapcsolattal, vagy mert még nem is volt, vagy mert már felbomlott a párkapcsolata. 1990-ben a 20 évesnél idősebb népesség 66%-a, 2011-ben már csak 56%-a élt párkapcsolatban. Az egyedül élők aránya folyamatosan, 1960 és 2011 között 5%-ról 14%-ra növekedett (Harcsa 88).

A házasságon kívüli gyermekszületések aránya is megugrott: 1989-ben a 12,4%, 2013-ban viszont már 46,2% volt (Harcsa 69-70). Az egyszülős családokban élők aránya. 1970 és 2011 között 7%-ról 14%-ra növekedett (Harcsa 86). 1990-ben a gyermekek 13%-a született házasságon kívül, a 2000-es évek első felében közel harmaduk, 2010-ben pedig arányuk már meghaladta a 40%-ot.

A gyermekük születése után házasságban élő nők aránya folyamatosan csökkent az elmúlt két évtizedben. Míg 1990-ben a született gyermekek édesanyjának 78% élt házastársával együtt, 2001-ben már csak 65% 2011-ben pedig csupán 53%. Az élettársi kapcsolatban élő nők aránya ugyanezen időszak alatt 7%-ról 15%-ra növekedett (Harcsa 100-101).

Az élettársi kapcsolatokban élő, gyermeket nevelő párok karakterisztikus vonása, hogy körükben sokkal magasabb a mozaik családok aránya, azaz azoké, ahol legalább egy gyermek csak az egyik szülőnek vér szerinti gyermeke. A kutatás rámutat, hogy jelentősen növekedett azoknak az élettársi kapcsolatoknak az aránya, ahol csak olyan gyermekek élnek, akik mindkét szülőnek vér szerinti gyermekei, összességében a gyermekek életkorának előre haladtával ugyanakkor egyre nagyobb azoknak az aránya, akik már nem mindkét biológiai szülővel élnek együtt ((Harcsa 99). A 15–18 éves gyermekeknek 2001-ben harmada, 2011-ben már 40%-a nem két biológiai szülőjével élt együtt (Harcsa 102-103). 2001-ben a 15–18 éves

gyermek 30%-a, 2011-ben pedig 37%-a élt már csupán az egyik szülőjével (Harcza 104).

Érdemes megemlíteni, és ez az alaptörvény személyiségképének a gender és a társadalmi osztály összefüggéseit vizsgáló elemzés alapjául is szolgálhat, hogy ugyanezen kutatás rámutat arra is, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében alacsonyabb a házasságban és magasabb az élettársi kapcsolatban élő párok aránya. 2011-ben például az érettségivel nem rendelkező nők közel fele élettársi kapcsolatban élt gyermeke születése után, míg a felsőfokú végzettségűeknek csak hatoda. 2001-ben és 2011-ben az 'együttélő társ nélkül élők' aránya is az alacsonyabb végzettségűek körében jellemző leginkább. Az érettségivel nem rendelkezők közül minden ötödik nő egyedül élt a vizsgált időpontban, a diplomások körében csak minden tizedik.

Összefoglalásként kijelenthető, hogy az utóbbi évtizedekben a magyar társadalomban nemcsak a házasságban élők aránya esett vissza, hanem a párkapcsolatban élőké is. Jelentősen nőtt a házasságon kívüli születések aránya: mára a 15–18 éves gyermekeknek közel 40%-a élt már házasságon kívüli, gyakran egyszülős a családszerkezetben (Harcza 106-107). Az alaptörvényben preferált fogalomtól eltérő családmodellek térnyerése, azaz a családformák alkotmányosan el nem ismert pluralizációja tehát egyértelmű tendencia. Az Alaptörvény keretében meghatározott családi kapcsolatok köréből ugyanakkor említett módon kívül esnek a(z adott esetben) regisztrált élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok, és az élettársi viszonyban élő mozaikcsaládok: tehát a mai magyar családok nagyobb része.<sup>14</sup>

Fontos megemlíteni, hogy, ahogy az amicus rámutat, az Alaptörvénybe foglalt családfogalom más jogterületekre, is kihat. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény szerint a pedagógus kötelessége „a családi élet értékeinek megismerésére és megbecsülésére” nevelés,<sup>15</sup> a médiatörvény szerint pedig a közszolgálati médiaszolgáltatás célja – többek között – „a házasság intézményének és a család értékének tiszteletben tartása”.<sup>16</sup> Ebből pedig az következik, hogy

az alkotmány kirekesztő családfogalmával együtt olvasva ezek a rendelkezések alkalmasak arra, hogy korlátozzák az LMBT emberek szólásszabadságát a médiában, valamint hozzájárulhatnak a kirekesztő és tudatlan, az azonos nemű párokkal, valamint a más, nem házasságon alapuló

<sup>14</sup> Ld. még Juhász.

<sup>15</sup> 2010. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, 62. § (1) bekezdés e) pont.

<sup>16</sup> 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról, 83. § (1) bekezdés c) pont.

kapcsolatokkal szemben elterjedt, diszkriminatív nézetek megjelenéséhez az iskolai tantervekben.<sup>17</sup> (Bánkúti et al 7-8)

Jellemző példa erre a Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, amelynek mellékleteként közölt nemzeti alaptanterv, ahol a „*megjelölt fejlesztési területek – nevelési célok között szerepel a családi életre nevelés mint olyan feladat, amelynek minden tantárgy célkitűzései között meg kell jelennie ... A családi életre nevelés tantárgy (CSÉN) ezeket a célokat egységes rendszerbe foglalva valósítja meg.*”<sup>18</sup> A 9–12. évfolyam számára előírt „Családi életre nevelés” c. fejezet, „5. Nemiség – férfi/női identitás – szexualitás – párkapcsolatok” alfejezete, ahol a jogszabály (!) az alábbi, az állampolgárok számos csoportja magánéleti autonómiájának legalábbis el nem ismerését konstituáló elköteleződésről tesz tanúbizonyságot, amikor

[s]egíteni kívánja a diákokat kisiskolás kortól kezdve a **genetikai nemnek megfelelő nemi identitás megerősödésében**, a **nemek közötti alapvető különbségek megismerésében** [...] agyműködés, kommunikáció stb.) [...] a **termékenységtudatos szemlélet kialakulásában**, ahol a **gyermek mint ajándék** jelenik meg. [...] Fontos, hogy a diákok megismerjék a férfi-női párkapcsolatok formáit és az azokban megélt boldogság/csalódás lehetőségét, emellett kialakuljon bennük a családbarát szemlélet. Kellően felkészüljenek a harmonikus, boldog, elkötelezett párkapcsolaton (házasságon) alapuló érett, felelős, kiegyensúlyozott, egészséges szexualításra. [...] Az emberi fogantatás és a magzati fejlődés szépségének megismerése kapcsán fogalmazódjon meg bennük, hogy az emberi élet érték

17 Uo. Az amicus kitér arra is, hogy a szűk családfogalom elfogadását heves kritikával illették civil és nemzetközi kormányzati szervezetek. A Magyarország által benyújtott időszakos jelentéseket értékelő álláspontjában az ENSZ Nőjogi Bizottsága (CEDAW) a közelmúltban azt javasolta a kormánynak, hogy „módosítsa a törvényt az Alkotmánybíróság azon határozatával összhangban, amely szerint a család definíciója túl szűk, és a biztosítsa, hogy a jogszabályok jövőbeni módosítása is ezzel a határozattal, valamint a Bizottságnak a házasságon és a családi kapcsolatokon belüli egyenlőségére vonatkozó 21. számú Általános Ajánlásával (1994) összhangban fog történni”. ([CEDAW/C/HUN/CO/7-8. Magyarország összevont hetedik és nyolcadik időszakos jelentésével kapcsolatban a Bizottság ötvennegyedik ülésén \(2013. február 11 – március 1.\) elfogadott záró észrevételek](#), 39. bekezdés) A Human Rights Watch szintén élesen bírálta a kormányt amiatt, hogy az Alkotmánybíróság által alaptörvény-ellenesnek minősített szabályt az Alkotmánybíróság megkerülésével, közvetlenül az Alaptörvénybe írják bele. ([Hungary: Constitution Changes Warrant EU Action](#)). Hasonlóképpen, az Amnesty International is felhívta a figyelmet arra, hogy a szűk családfogalom ésszerűtlenül tesz különbséget szexuális irányultság és családi állapot szerint („[Közlemény: Áder János ne írja alá az Alkotmánymódosítást!](#)”).

18 Ld. pl. A Kormány 110/2012. (VI. 4.) [Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról](#).

a fogantatástól kezdve a **természetes** halálig.

(Kerettanterv, családi életre nevelés, 9-12. évfolyam)

Az „intimate citizenship” lencsén keresztül vizsgálva a kiemelt részek a közoktatásban megjelenő olyan esszencialista, (cisz)heteronormatív személetet tükröznek; mintegy iskolapéldájaként az autonómia elutasításának, amely a párkapcsolatot kizárólag nők és férfiak között fennálló, utód létrehozására irányuló kapcsolatként értelmezik, és amely egyúttal kirekeszti a transzneműeket, a gyermekteleneket, és az eutanázia helyeslőit is.

A polgárok magánéletének adott esetben a hagyományostól eltérő formában történő meghatározására kiterjedő, az „intimate citizenship” fogalmával meghatározott szabadságának további korlátozását hozza a XVI. cikk (4) bekezdése, amely szerint „A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni” – amely adott esetben a gyermeküket bántalmazó, molesztáló, akár emiatt jogerősen elítélt vagy végzéssel távoltartott felmenőkre is kiterjed.

Juhász Borbála a Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség Kollektíva nevében „[Nők és egyéb állatfajták esete az Alaptörvénnyel](#)” címmel megjelent írásában így fogalmaz erről:

Bár a gyermeki szeretet és felelősségteljes gondoskodás agg, beteg felmenőkről első pillanatban emberi kötelességként tűnik fel, ám a túlélő, bántalmazott, szexuálisan zaklatott gyermekektől ugyan milyen jogon várják el, hogy akár saját maguk vagy gyermekeik kárára is gondoskodjanak a volt elkövetőkről, a bántalmazókról, s ezzel egy életre traumatizálják őket azzal, hogy összezárják életüket az elkövetővel?

Egyúttal azt is megjegyzi, hogy a patriarchális nagycsalád archaikus ideájának ezen újrahasznosítása-e tekintetben azt is jelentheti, hogy az állam részben kivonul a szociális beteg- és idősgondozásból, beteggondozásból: leginkább a nők rovására.

## (2.2.) Egyenlőség a NER-ben

Az Alaptörvény első kritikus kommentárja helyesen mutat rá arra, hogy az azonos nemű párok házasságkötésének alaptörvényi tilalmával az alkotmányozó a jövőre nézve kizárta, hogy a világszerte érvényesülő tendenciát követve a magyar jogalkotó számukra valaha is megnyithassa a házasság intézményét (Fleck 66). Az sem véletlen, nyilván, hogy az Alaptörvény XV. cikke a szexuális orientáción és a nemi identitáson alapuló diszkriminációt nem említi a tiltott megkülönböztetések sorában. Ez azt jelenti, hogy a magyar alkotmányozó nem tiltja meg az államnak, hogy önmagában a szexuális orientáció alapján pártoljon vagy éppenséggel

hátrányosan megkülönböztessen egy életformát (Fleck 66). Noha igaz, hogy a XV. Cikk (2) bekezdésében foglalt nyílt végű diszkriminációtítilalom nem zárja ki a szexuális orientáción alapuló hátrányos megkülönböztetés elleni fellépést, de kétségtelen, hogy nem is kötelezi el magát egyértelműen mellette.

Kovács Kriszta arra is rámutat, hogy a preambulum, az 509 szót tartalmazó „Nemzeti hitvallás” az egyenlőséget nem nevesíti, és a szövegben is csak háromszor<sup>19</sup> fordul elő (Kovács 186). Ugyan a XV. cikk (3) kimondja, hogy a „*A nők és a férfiak egyenjogúak*, de, Balogh Lídia rámutat, hogy a 2011. december 31-ig hatályos Alkotmány ugyanezt az elvet a következőképpen fogalmazta meg – „*A Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében.*”<sup>20</sup>, ami egyértelmű elhatárolódást fejezett ki a nők lehetőségeit korlátozó, patriarchális berendezkedéstől (Balogh 2014, 20). Szemben az 1989-es alkotmánnyal,<sup>21</sup> a széles körben dokumentált férfiak és nők közötti bérkülönbség (gender pay gap) csökkentését megalapozó, bevett, adott esetben a nemek közötti különbségtételre is vonatkozó „egyenlő értékű munkáért egyenlő bért”-elv alkotmányos deklarálása is elmaradt, noha ez az Európai Unió egyik fontos alapelve is.<sup>22</sup>

Az Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület az egyenlő értékű munkáért egyenlő bér elvéről szóló 384/2/2008. Tt.Sz. állásfoglalására hivatkozva Balogh arra is rámutat, hogy az Alaptörvény elfogadása után hatályba lépett új Munka Törvénykönyvének vonatkozó részében megjelenik ugyan az az előírás, hogy a munka egyenlő értékének megállapításánál a „*munkaerő-piaci viszonyokat*” is figyelembe kell venni,<sup>23</sup> de — noha a nők nyilvánvalóan hátrányban vannak a munkaerőpiacon : 2012-ben

19 „V. cikk (1) A törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes. (2) Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja. (3) A nők és a férfiak egyenjogúak. (4) Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti. (5) Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket. 2. cikk (1) Az országgyűlési képviselőket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján [...] választják. 35. cikk (1) A helyi önkormányzati képviselőket és polgármestereket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján [...] választják.”

20 "1949. évi XX. törvény - a Magyar Köztársaság Alkotmánya." 66. § (1).

21 70/B. §.(2) „Az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül, egyenlő bérhez van joga.”

22 Római Szerződés 141. cikk, az Európai Unió működéséről szóló szerződés 157. cikk „Minden tagállam biztosítja annak az elvnek az alkalmazását, hogy a férfiak és a nők egyenlő vagy egyenlő értékű munkáért egyenlő díjazást kapjanak.” (együttal definiálva a „díjazás” fogalmát is, külön kitérve a teljesítménybér és időbér alkalmazásának eseteire).

23 "2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről." 12. §. (3).

Magyarországon a nők átlagkeresete 20%-kal volt alacsonyabb a férfiakénál – a rendelkezés nyilvánvalóan nem erre a jelenségre, hanem a regionális munkaerő-piaci helyzettel összefüggő bérkülönbségek problémájának tisztázatlanságára reflektál (azaz, mintegy legitimizálja például azt a gyakorlatot, hogy a több telephelyen működő cégek alacsonyabb béreket fizetnek vidéken, mint a fővárosban.)

### (2.3) Az abortusz és az IVF (in vitro fertilizáció) kérdése

A Nemzeti Együttműködés Rendszerének normatív életmódmodelljéről szólva gyakran felmerül az abortusz és a reprodukciós önrendelkezési jog kérdése. Az említett kommentár szerzői rámutatnak, hogy az 1937-es íráskor alkotmányon kívül nincs még olyan európai alkotmány, amely a magzati életet a fogantatástól védené (Fleck 66-67). Általánosan is osztott álláspontjuk szerint: ugyan Alaptörvény nem mondja ki explicit módon, hogy a magzatot megilleti az élethez való jog, de ezt az értelmezést sugallja, mivel „a magzati életet fogantatástól védelem illeti meg” fordulatot egy mondatban szerepelteti a „minden embernek joga van az élethez” megállapítással, így mind a jogalkotót, mind a jogalkalmazót a nők önrendelkezési jogának korlátozására ösztökéli (Fleck 66-67). Juhász például idézi Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes nyilatkozatát, amelyben a magzatokat „embertársnak” nevezte. Márpedig, ha a magzat embertárs, írja, akkor az abortuszt bárki megtámadhatja az Alkotmánybíróságon, hiszen olyan, a jogalanynak kijáró védelem illeti meg, ahol a nők önrendelkezési joga fel sem merül. Azaz, csak életveszély esetén van lehetőség abortuszra.<sup>24</sup>

Az említett alkotmánykommentár rámutat arra is, hogy ez az alkotmányos szöveghely a mesterséges reprodukciós eljárásokkal kapcsolatban is teret engedhet egy korlátozó gyakorlatnak, hiszen a hatályos jogszabályok által lehetővé tett méhen kívüli megtermékenyítés szükségképpen magával hozza számos, már megfogant embrió méhen belüli vagy azon kívüli elpusztulását (Fleck 66-67). Ugyanakkor az alaptörvényi szabályozás nem tesz különbséget az in utero és az in vitro magzatok között, tehát plauzibilis egy olyan értelmezés, amely szerint alkotmányi védelmük is azonos.

### (2.4.) Nemi és női nemi szerepek

Az Alaptörvény XV. cikk (4) bekezdése szerint „Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti”; a következő bekezdés alapján pedig „Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a

---

24 Ld. még Farkas



*gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket*”.<sup>25</sup> A nők társadalmi szerepének tekintetében a kontextus és a „védi” kifejezés patriarchális-konzervatív felfogást sugall, illetve maternalista társadalompolitikai irányultságot sejtet (amely szerint a nőpolitika elsődleges feladata a nők anyai szerepben való támogatása).<sup>26</sup>

## Záró gondolatok

Ez az írás az Alaptörvény — elsősorban annak emberképét érintő —, és sok esetben egyáltalán nem hagyomány nélküli illiberális preferenciáit ismertette. Arra mutattam rá, hogy a NER emberképét a hívő keresztény, de legalábbis az állam által kiválasztott felekezet tanait követő, heteroszexuális, házasságban élő, szexuálisan monogám és természetesen termékeny emberekre formázták. Az első kritikus kommentárt idézve:

Az 1989-es alkotmány az egyéni és közösségi életformák, a jó életről vallott nézetek sokszínűségének egyenlő elismerésén alapul. Az új Alaptörvény szakít ezzel a hagyománnyal akkor, amikor erkölcsi kötelezettségeket iktat be az alapjogok közé, kijelölve a jó életnek azokat a formáit, amelyek erkölcsileg értékesnek és alkotmányos védelemre érdemesnek minősülnek. Az Alaptörvény a liberális alapjog-felfogás következő összetevőit zárja ki: az életformák pluralitásának (a szabadságnak) egyenlő elismerése, az állam világnézeti semlegessége (és a tolerancia), a személyes autonómia tiszteletben tartása. (Fleck 66)

Nemcsak arról van szó, hogy az Alaptörvény lehetővé teszi az állampolgárok egyes csoportjai (adott esetben az emberi jogok nemzetközi instrumentumaiban is megjelenített) alapvető jogainak korlátozását és kirekesztését, de visszautalva az írás kezdő gondolatához, nincsenek meggyőző bizonyítékaink arról sem, hogy az alkotmányozók a politikai közösség tagjainak ténylegesen feltért preferenciáit követték volna kodifikációs tevékenységük során.

Az Alaptörvénnyel és a Nemzeti Együttműködés Rendszerében megalkotott közjogi konstrukciót az azzal szemben kritikus hazai és nemzetközi szakirodalom (valamint a különböző monitoringszervezetek) gyakran az antidemokratikus visszavágás („backlash”) fogalmával írják le. A kritikai felvetések többsége a demokratikus kontrollmechanizmusok leépítésére és a klasszikus jogállami közjogi intézmények meggyengítésére vonatkozik, az alapvető szabadságjogok közvetlen korlátozása ugyanakkor

25 Ibid. XV. cikk (5)32.

26 Bővebben ld. Balogh 2014, 22.

nem mondható rendszerszerűnek. Megítélésem szerint az Alaptörvény illiberális jellegét nem is ez adja, hanem az egyén döntési autonómiájának alkotmányos értéként történő deklarációjának hiánya. Az alkotmányban kifejezett szabadságjogi és feminista szempontból problematikus, paternalista, patriarchális és heteronormatív értékrend közvetlenül (egyelőre) nem ölti a magánélet szabadságát korlátozó konkrét jogszabályok formáját; pusztán annak lehetőségét teremti meg, és fenntartja, esetenként kodifikálja a 2010 előtt sem progresszív szabályrendszert és jogalkalmazói, vagy éppen alkotmánybíróági gyakorlatot. Ahogy a férfiak és nők egyenlősége, a magánélet körébe tartozó döntési szabadság, illetve a személyiség egyes, a magánélet szférájában megjelenő jegyeire érzékeny (horizontális szempontként megjelenített, *mainstreamingelt*) szabályozás, az *intimate citizenship* sem alkotmányos érték a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, és az ebben a vonatkozásban megjelenő hátrányos megkülönböztetés elleni védelem sem jelenik meg.

Az Alaptörvény személyiségképének, a jelen írásnál átfogóbb, kiterjedtebb feminista szempontú elemzése azért is fontos, mert hasznos adalékokkal szolgálhat a társadalom- és alkotmányjog-tudomány azon központi kérdésével, amely kontinuitás-diszkontinuitás szempontjait helyezi középpontba. A patriarchális és paternalista mozaikkockáknak csak egy része öröklött ugyanis, másokat újonnan hozott vissza a jogalkotó és az alkotmányozó. Ez viszont elvezet egy új keletű transznacionális fundamentalista „backlash”-jelenség (ezen írás kereti között már csak területi korlátokra tekintettel sem vállalható) vizsgálatához: a „gender-ideológia” kifejezés köré szerveződött, és általában vallási – elsősorban katolikus – érvekre és hivatkozásokra épített, politikai diskurzus és társadalmi mobilizáció megjelenéséhez,<sup>27</sup> amely kvintesszenciálisan és közvetlenül a nemek közötti egyenlőségre, valamint a gender-kérdésekkel kapcsolatos emberi jogi és esélyegyenlőségi normák megkérdőjelezésére irányul.<sup>28</sup>

27 A kérdésről ld. Balogh 2014, 3-25; Balogh 2015a; Balogh 2015b; Félix 62-83, Kováts, Pöim és Tánczos.

28 Balogh Lília összefoglalásában: „A fundamentalista diskurzus szerint a ‘gender-ideológia’ — amelynek érvényesüléseért bizonyos állami intézmények, illetve államközi-nemzetközi szervezetek tehetők felelőssé — támogatja a ‘halál kultúráját’-t (az eutanázia és az abortusz támogatása révén); terjeszti az ‘LMBT-ideológiát’-t (illetve a feltételezett ‘meleglobbi’-t); a gyermekek ‘korai szexualizációját’ célozza az iskolai szexuális nevelés által; fenyegetést jelent a házasság és a hagyományos család intézménye ellen; a nemek közötti különbségek eltörlését célozza; és a marxizmusból eredő, illetve azzal rokon ‘eszmerendszer’. A diskurzus mögötti politikai napirend meghatározó, elsődleges pontjai a reprodukív jogok és a szexuális kisebbségek jogainak korlátozása, valamint a gyermekek szexuális nevelésének, illetve nemi sztereotípiáktól mentes nevelésének megakadályozása” (Balogh 2014, 5).

## Felhasznált irodalom

- Balogh, Lídia. 2014. „Az egyenjogúság értéke vagy a 'gender-ideológia' fenyegetése? A nemek közötti egyenlőség elve és a protestantizmus: viták és narratívák.” *Állam-és Jogtudomány* 4: 3-25.
- Balogh, Lídia. 2015. „A nemek közötti egyenlőség normáira vonatkozó vallási megközelítések és a 'gender-ideológia' diskurzusa (I. rész).” *Közjogi Szemle* 1.
- Balogh, Lídia. 2015. „A nemek közötti egyenlőség normáira vonatkozó vallási megközelítések és a 'gender-ideológia' diskurzusa (II. rész).” *Közjogi Szemle* 2.
- Bánkuti, Miklós et al. 2013. „Amicus Brief a Velencei Bizottságnak az Alaptörvény negyedik módosításáról.” *Fundamentum* 3: 5-36.
- Blokker, Paul. 2013. *New Democracies in Crisis? A Comparative Constitutional Study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia*. London – New York: Routledge.
- Chronowski, Nóra. 2012. „The new Hungarian Fundamental Law in the light of the European Union's normative values.” *Revue Est Europa — numéro spéciale* 1: 111-142.
- Csink, Lóránt, Schanda, Balázs és Varga, Zs. András, eds. 2012. *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*. Dublin: Clarus Press-National Institute of Public Administration.
- Drinóczi Tímea, Chronowski Nóra és Kocsis Miklós. 2012. „What questions of interpretation may be raised by the new Hungarian constitution?” *INTERNATIONAL CONSTITUTIONAL LAW ONLINE JOURNAL* 1: 41-64.
- Kováts Eszter, Pöim Maari és Tánczos Judit. 2015. „Beyond gender? Anti-gender mobilization and the lessons for progressives.” *FEPS-FES Policy Brief*: 11 June.
- Farkas, Zita. 2012. [„Az abortusz szigorítása mint nemzeti 'emancipáció'”](#). *TNTeF* 2.2: 113-131.
- Félix, Anikó. 2015. „Hungary.” In Eszter Kováts & Mari Pöim (eds) *Gender as symbolic glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Foundation for European Progressive Studies, 62-83.

- Fleck, Zoltán et al. 2011. „Vélemény Magyarország Alaptörvényéről.” *Fundamentum* 1.
- Halmai, Gábor. 2014. aug. 28. [„Illiberal Democracy and Beyond in Hungary.”](#) Weblog bejegyzés. *VerfBlog*.
- Harcsa, István és Monostori, Judit. 2014. [„Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon.”](#) In Kolosi Tamás & Tóth István György (szerk) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 83-109.
- Herbert, Küpper. 2012. „Paternalista kollektívizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai.” *Közjogi Szemle*, 3: 8.
- Jakab András és Körösenyi András (szerk) 2012. *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet — Új Mandátum Könyvkiadó, 287-309.
- Jakab, András. 2011. *Az Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG Orac.
- Juhász Borbála. 2013. máj. 06. [„Nők és egyéb állatfajták esete az Alaptörvénnyel.”](#) Weblog bejegyzés. *Méltányosság blog*.
- Keller, Tamás. 2010. „Változás és folytonosság a vallásossággal kapcsolatban.” *Statistikai Szemle* 2: 144.
- [Kerettanterv, családi életre nevelés, 9-12. évfolyam](#). WORD dokumentum.
- Kis, János. 2011. „Az állam semlegessége. Újabb nekifutás”. *Fundamentum* 3: 5-22.
- Kis, János. 2011. „Alkotmányozás — Mi végre? II. Az alkotmány identitásának kérdőjelei.” *Élet és Irodalom*, 13.
- Kovács, Kriszta. 2012. „Equality: The missing link”. In Gábor Attila Tóth (ed.) *Constitution for a Disunited Nation On Hungary's 2011 Fundamental Law*. Budapest: Central European University Press, 171-195.
- Kuhar, Roman. 2015. „Playing with science: Sexual citizenship and the Roman Catholic Church counter-narratives in Slovenia and Croatia”. *Women's studies international forum*, 48.
- Majtényi, Balázs. 2012. „Legislative Stupidities in the New Hungarian Constitution.” *Pace diritti umani — Peace Human Rights* 1: 120-126.

- Pap András László. 2014. „Az Alaptörvény preferenciáiról.” *Magyar Jog* 15: 686-705.
- Pap, András László. 2014. „Ki és mi a magyar? Az Alaptörvény preferenciái kritikai perspektívából.” In Gárdos-Orosz Fruzsina, Szenté Zoltán (szerk) *Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 245-263.
- Pap, András László. 2014. „Személyiségkép és alkotmányos identitás a Nemzeti Együttműködés Rendszerében (I. rész).” *Közjogi Szemle* 4: 1-11.
- Pap, András László. 2015. „Személyiségkép és alkotmányos identitás a Nemzeti Együttműködés Rendszerében (II. rész).” *Közjogi Szemle* 1: 1-11.
- Pap, András László. 2015. „Who Are 'We, the People'? Biases and Preferences in the Hungarian Fundamental Law.” In Zsuzsanna Fejes, Fanni Mandák & Zoltán Szenté (eds) *Challenges and Pitfalls in the Recent Hungarian Constitutional Development — Discussing the New Fundamental Law of Hungary*. Paris: L'Harmattan, 53-75.
- Plummer, Ken. 2003. *Intimate citizenship: PRIVATE decisions and public dialogues*. London: University of Washington Press.
- Scheppele, Kim Lane. 2015. máj. 21. [„Hungary and the State of American Democracy.”](#) *Hungarian Spectrum Blog*.
- Tóth, Gábor Attila, ed. 2012. [„Constitution for a Disunited Nation. On Hungary's 2011 Fundamental Law.”](#) Budapest: Central European University Press.
- Simonovits, Bori. 2014. [„Nemzeti identitás, kisebbségek és társadalmi konfliktusok. A magyar társadalom attitűdjeinek alakulása 1992 és 2014 között.”](#) In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk) *Társadalmi Ríport 2014*. Budapest: TÁRKI, 404-431.
- Spéder Zsolt. 2014. [„Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel.”](#) In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk) *Társadalmi Ríport 2014*. Budapest: TÁRKI, 63-82.
- Vincze, Attila. 2012. „The New Hungarian Constitution: Redrafting, Rebranding or Revolution? *Vienna Journal on International Constitutional Law* 1: 88-109.
- Walby, Sylvia. 1994. „Is citizenship gendered?” *Sociology* 28(2): 379-395.